

Mia Roje Đapić

Poliklinika za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba, Zagreb, Hrvatska
mia.roje@poliklinika-djeca.hr

Gordana Buljan Flander

Poliklinika za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba, Zagreb, Hrvatska

Romana Galić

Gradski ured za socijalnu zaštitu i osobe s invaliditetom, Zagreb, Hrvatska

Pregledni znanstveni članak

Seksualno zlostavljanje djece: Teorijsko-empirijski pregled i sustavna prevencija u Hrvatskoj

Sažetak

Zlostavljanje i zanemarivanje djece predstavljaju socijalni i javnozdravstveni problem s visokim mortalitetom i morbiditetom u cijelome svijetu. Istraživanja sustavno govore o visokoj prevalenciji i incidenciji svih vrsta zlostavljanja i zanemarivanja, a najteže dolazi do razotkrivanja seksualnog zlostavljanja, koje ima dalekosežne posljedice po mentalno zdravlje i dobrobit pojedinaca te ostavlja značajne posljedice na društvo u cjelini. Prema Vijeću Europe svako peto dijete je seksualno zlostavljano, čemu u prilog govore i nacionalni podatci, a posredstvom suvremenih tehnologija djeca su izložena dodatnim opasnostima poput online vrbovanja („grooming“-a) i seksualnog zlostavljanja putem interneta. Rizik za viktimizaciju djece i mladih u porastu je uslijed aktualne pandemijske krize. U ovom radu prikazan je pregled teorijsko-empirijskih spoznaja o seksualnom zlostavljanju djece, uživo i putem suvremenih tehnologija, te kritički osvrt prevencije ove problematike u Hrvatskoj na nacionalnoj razini s preporukama za unapređenje preventivskih ciljeva iduće Nacionalne strategije za prava djece u Republici Hrvatskoj.

Ključne riječi: seksualno zlostavljanje djece, grooming, sextortion, prevencija

Child sexual abuse: Theoretical-empirical review and systematic prevention in Croatia

Summary

Child abuse and neglect represent social and public health problem with high mortality and morbidity rates worldwide. Research systematically indicates all abuse and neglect types' high prevalence and incidence, also lowest disclosure percentage of sexual abuse, with far-reaching consequences on mental health and well-being. According to the Council of Europe, every fifth child is sexually abused, which is supported by national data, and through modern technologies, children are exposed to additional dangers such as online recruitment ("grooming") and sexual abuse via the Internet. The risk of victimization of children and young people is on the rise due to the current pandemic crisis. This paper presents an overview of theoretical and empirical knowledge on child sexual abuse, live and through modern technologies, and a critical review of the prevention of this problem in Croatia at the national level with recommendations for improving the prevention goals of the next National Strategy for Children's Rights in Croatia.

Key Words: *child sexual abuse, grooming, sextortion, prevention*

Uvod: Zlostavljanje i zanemarivanje djece

Zlostavljanje i zanemarivanje djece prepoznati su kao visoko mortalitetni i visoko morbiditetni problemi u socijalno i javnozdravstvenom aspektu na razini cijelog svijeta (Buljan Flander, Čorić i Štimac, 2008; Mathews, Pacella, Dunn, Simunović i Marston, 2020). Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji (WHO, 2019) zlostavljanje i zanemarivanje djece obuhvaća sve oblike fizičkoga i/ili emocionalnoga neprimjerenog postupanja, seksualnog zlostavljanja, zanemarivanja ili nepažljivog postupanja, eksploatacije ili drugih oblika iskorištavanja, koji rezultiraju stvarnom ili mogućom povredom djetetova života, zdravlja, razvoja ili digniteta u kontekstu odnosa odgovornosti, povjerenja ili moći. Zlostavljanje djece može biti psihičko/emocionalno, fizičko/tjelesno i seksualno, a zanemarivanje označava sustavno neispunjavanje djetetovih potreba (npr. zdravstvenih, obrazovnih, emocionalnih).

Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji (WHO, 2020) troje od četvero djece doživljava tjelesno nasilje od svojih roditelja i/ili skrbnika, bilo tjelesnim kažnjavanjem i/ili zlostavljanjem. Vijeće Europe (2017) iznosi da je 20% djece u Europi do punoljetnosti doživjelo barem neki oblik seksualnog zlostavljanja. Točnu prevalenciju i incidenciju zlostavljanja i zanemarivanja djece, međutim, teško je utvrditi na razini svijeta, pa čak i pojedinih zemalja ili regija, zaključuju Mathews i suradnici (2020) u robusnoj recentnoj meta-analizi. Primjećuju da većina istraživanja ne uzima u obzir sve oblike zlostavljanja te da su metodološki pristupi toliko različiti u pojedinim studijama da je gotovo nemoguće pratiti trendove i uspoređivati ili generalizirati podatke na adekvatnoj razini. Jedno od najpoznatijih i najopsežnijih istraživanja ove problematike na svjetskoj razini bilo je Akmatovovo (2011) istraživanje u 29 država iz raznih dijelova svijeta, koje pokazuje da najviše djece doživljava nasilje u afričkim zemljama (83,2% doživjelo je neki oblik psihičkog nasilja, 64% doživjelo je neki oblik umjerenog tjelesnog nasilja, a 43% neki oblik ozbiljnoga tjelesnog nasilja), a djeca u tranzicijskim zemljama doživjela su manje, ali i dalje značajno puno nasilja (56% doživjelo je neki oblik psihičkog nasilja, 46% doživjelo je neki oblik umjerenoga tjelesnog nasilja, a 9% neki oblik ozbiljnoga tjelesnog nasilja).

Prema rezultatima međunarodnoga istraživačkog FP7 projekta „BECAN — Balkan Epidemiological Study on Child Abuse and Neglect“, djeca su u Hrvatskoj (N = 3644) u obitelji najviše izložena psihičkoj agresiji (5. razred 59,0%; 7. razred 77,1%; 2. razred srednje škole 82,5%). Slijedi tjelesno kažnjavanje (5. razred 56,1%; 7. razred 68,4%; 2. razred srednje škole 72,3%), tjelesno zlostavljanje (5. razred 26,2%; 7. razred 34,0%; 2. razred srednje škole 40,7 %) i psihičko zlostavljanje (5. razred 22,8 %; 7. razred 26,8 %; 2. razred srednje škole 34,8 %); prema kategorijama revidirane verzije ISPCAN Child Abuse Screening Tool — Children’s Version (ICAST-C) (Ajduković, Rimac, Rajter i Sušac, 2012). Rajter (2019) izvještava o jednogodišnjoj prevalenciji psihičke agresije

od 71.8%, psihičkog zlostavljanja 24.3%, tjelesnog kažnjavanja 23.8% te tjelesnog zlostavljanja 13.1% na probabilističkom uzorku od 1057 učenika drugih razreda srednjih škola u Hrvatskoj. Istraživanje o incidenciji iskustava zlostave u djetinjstvu u Republici Hrvatskoj, provedeno na uzorku više od 500 zagrebačkih studenata 2002. godine, pokazalo je da je 27% ispitanika bilo emocionalno zlostavljano, svaki četvrti ispitanik bio je tjelesno zlostavljan, svaki peti je svjedočio nasilju u obitelji, 18% imalo je neko iskustvo zanemarivanja, a 15% ispitanika bilo je seksualno zlostavljano (Vranić, Karlović i Gabelica, 2002).

Nove izazove u procjeni incidencije i prevalencije, ali i adekvatnim strategijama prevencije i intervencije, donose suvremene tehnologije koje otvaraju cijelu novu platformu potencijalnog zlostavljanja svih vrsta osim tjelesnog (Bilić, 2012), a istraživanja pokazuju da su djeca i mladi najskloniji skrivati seksualno zlostavljanje putem suvremenih tehnologija, koje istovremeno ostavlja teške posljedice po mentalno zdravlje (e.g. Haynie, Farhat, Brooks-Russell, Wang, Barbieri i Iannotti, 2013; Exner-Cortens, Eckenrode i Rothman, 2013), što je vrlo slična dinamika kao kod seksualnog zlostavljanja uživo (Cloitre, Cohen i Koenen, 2011; Lin, Li, Fan i Fang, 2011). Prema Vejmelka i Jurinić (2020), seksualno zlostavljanje djece na internetu jedan je od najtežih oblika zlostavljanja djeteta u digitalnom okruženju, a uključuje bilo koji oblik seksualnog zlostavljanja djece koji ima poveznicu s mrežnim okruženjem. Ovaj rad bit će stoga usmjeren na seksualno zlostavljanje djece i mladih, s naglaskom na specifičnosti seksualnog zlostavljanja putem suvremenih tehnologija, te kritički osvrt na sustavnu prevenciju ove vrste zlostavljanja u Hrvatskoj.

Seksualno zlostavljanje djece

Želi li se dovoljno decentno koliko je i sam ovaj problem, prikazati i raspravljati o njemu potrebno je najprije utvrditi njegove definicije, procjene učestalosti seksualnog zlostavljanja djece, rizične i zaštitne čimbenike povezane s djetetom, obitelji i širom zajednicom kao i posljedice seksualnog zlostavljanja kod djece, karakteristike počinitelja te procesa uvođenja i zadržavanja djeteta u seksualno zlostavlačkom odnosu, uživo i specifično suvremenim tehnologijama.

Definicija i učestalost seksualnog zlostavljanja djece

Prema Kaznenom zakonu Republike Hrvatske, seksualno zlostavljanje obuhvaća niz aktivnosti, od nasilnog i nenasilnog spolnog odnosa ili s njim izjednačene spolne radnje, od neprimjerenog dodirivanja do udvaranja odrasle osobe, navođenja ili prisiljavanja djeteta da gleda filmove, časopise, slike i slične materijale s pornografskim sadržajima, samozadovoljavanja pred djetetom, pokazivanja genitalija djetetu, izlaganja djeteta da

golo pozira odraslim osobama, sve do uhođenja djeteta kada se kupa ili presvlači (MUP RH, 2018). Republika Hrvatska jedna je od osam europskih zemalja koje su kao dobnu granicu za pristanak na spolni odnos odredile 15 godina života, uz Češku, Francusku, Poljsku, Švedsku, Sloveniju i Slovačku, a sedam zemalja postavilo je granicu na 14 godina, sedam na 16, dvije na 17 i konačno Malta na 18 godina (Odeljan, 2018).

Svjetska zdravstvena organizacija (WHO, 2006) seksualno zlostavljanje djece definira kao uključivanje djeteta u seksualnu aktivnost koju ono u potpunosti ne razumije, za koju ne može dati pristanak ili za koju dijete nije razvojno pripremljeno, te koje predstavlja kršenje zakona ili društvenih tabua. Prema definiciji Američke akademije dječje i adolescentne psihijatrije (2014), seksualno zlostavljanje djece definira se kao: 1) bilo kakav seksualni čin između odrasle i maloljetne osobe ili između dvije maloljetne osobe ako jedna ima moć nad drugom te 2) prisiljavanje ili uvjeravanje djeteta na sudjelovanje u seksualnom činu bilo kakve vrste (s kontaktom ili bez kontakta). Seksualno zlostavljanje tako podrazumijeva i ekshibicionizam, izlaganje djece pornografskom sadržaju, voajerizam i seksualiziranu komunikaciju preko telefona ili interneta. Prema Buljan Flander i Čosić (2012), seksualno zlostavljanje djece odnosi se na slučajeve u kojima odrasla osoba prisiljava dijete da sudjeluje u nekoj seksualnoj aktivnosti, koristeći pritom dijete kako bi zadovoljila svoje vlastite seksualne želje, što može uključivati spolni odnos, milovanje, masturbaciju, oralni ili analni odnos ili izlaganje djece pornografskim videosnimkama, knjigama, časopisima i drugom materijalu (Buljan Flander i Čosić, 2003).

Učestalost seksualnog zlostavljanja posebno je teško procjenjivati te su podatci dobiveni istraživanjima putem samoiskaza i podatci dobiveni od pravosudnih tijela u velikom raskoraku jer mnogi slučajevi ostaju neotkriveni (UNICEF, 2015). Djeca često o svojim iskustvima seksualnog zlostavljanja šute iz nekoliko osnovnih razloga: straha da im se neće vjerovati, da će im se nešto loše dogoditi, krivnje, srama (posebno ako su doživjela tjelesno uzbuđenje), straha da će razoriti obitelj (ako je počinitelj član obitelji) ili počinitelju na neki drugi način naštetiti (Cloitre, Cohen i Koenen, 2011; Lin i sur., 2011). Procjenjuje se da se razotkrije 8% slučajeva kod dječaka i 18% kod djevojčica (Stoltenborgh, Van Ijzendoorn, Euser i Bakermans-Kranenburg, 2011). Prosječno od zlostavljanja do razotkrivanja prođe 10 do 16 godina, a raspon vremena šutnje djece je od mjesec dana do 56 godina (Read McGregor, Coggan i Thomas, 2006; Somer i Szwarcberg, 2001). Djeca izrazito rijetko lažu o seksualnom zlostavljanju, a ako to i čine, čine pod pritiskom ili pod nagovorom neke odrasle osobe (Cyr i Bruneau, 2008).

Procjenjuje se da je seksualno zlostavljana svaka četvrta djevojčica i svaki šesti dječak (Centers for Disease Control and Prevention, 2005). Prema nacionalnom istraživanju Poliklinike za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba i Hrabrog Telefona s učenicima srednjih škola (ukupno 4191 djece) i srodnim istraživanjima manjeg opsega u Hrvatskoj (Cikojević, 2019), ali i prema podacima Vijeća Europe, svako peto dijete seksualno je zlostavljano (Vijeće Europe, 2017). Po izvještaju udruge Ženska soba „Seksualno

nasilje u Hrvatskoj 2000-2010“ (Mamula, Vukmanić, Hojt i Zore, 2011), koji analizira podatke o seksualnom nasilju prijavljenom policiji, podatke o žrtvama i počiniteljima te objavljenu stručnu literaturu i provedena istraživanja u Hrvatskoj, najčešće žrtve svih oblika seksualnog nasilja su djeca (32%) i maloljetne osobe od 14 do 18 godina (30%).

Usljed COVID-19 zdravstvene krize očekivano je da dolazi do porasta stope svih oblika zlostavljanja djece s obzirom na svjetska iskustva ranijih zdravstvenih, ekonomskih i društvenih kriza, pa tako i seksualnog zlostavljanja djece (Roje Đapić, Buljan Flander i Prijatelj, 2020). Iako se na samom početku pandemije u Hrvatskoj bilježio pad prijava većine prekršajnih i kaznenih djela na štetu djece, taj pad procjenjuje se umjetnim, odnosno posljedica je manjeg broja prijava, ali ne i manje počinjenja prekršajnih i kaznenih djela na štetu djece a bilježi se u mnogim zemljama uslijed manje dostupnosti stručnjaka i socijalne izolacije djece s počiniteljima s obzirom na početno rigidnije epidemiološke mjere i period prilagodbe sustava zaštite djece novim okolnostima (prema Roje Đapić, Buljan Flander i Prijatelj, 2020). Aktualni podaci MUP-a (pribavljeni za potrebe ovog rada, dostupni na uvid kod autora) ukazuju na trend porasta prijava kaznenih djela na štetu djece od 15% u odnosu na 2019. godinu, s posebnim naglaskom na djela protiv spolne slobode i spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta, koja bilježe porast od 67%.

Seksualno zlostavljanje djece: Rizični i zaštitni čimbenici

Posebno su u riziku za seksualno zlostavljanje djeca niže samopoštovanja i samopouzdanja, tiha i pasivna djeca ili nasuprot tome znatijelna i jako otvorena djeca i djeca s iskustvima ranije viktimizacije (Esposito i Field, 2016). Recentna meta-analiza Assinka i suradnika (2019) na 72 nezavisna istraživanja pokazuje da su najznačajniji rizični čimbenici ranija (seksualna i drugačija) viktimizacija djeteta, braće i sestara te roditelja. Prema intervjuima s počiniteljima seksualnog zlostavljanja djece (Elliott, Browne i Kilcoyne, 1995) saznaje se da su počinitelji birali žrtve koje su pasivne, tihe, emocionalno opterećene, usamljene, kao i djecu iz obitelji separiranih roditelja ili jedno-roditeljskih obitelji. Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji (WHO, 2012) djeca s poteškoćama u razvoju u gotovo su u trostrukom riziku od viktimizacije ove prirode zbog ovisnosti o odraslima, naučene poslušnosti i poteškoća komunikacije o proživljenim iskustvima, što otežava potencijalno razotkrivanje. Seksualno zlostavljanje unutar obitelji u prosjeku se javlja ranije (7-11 god.) nego izvan obitelji (10-12 god.) (Cashmore i Shackel, 2014).

Na razini obilježja obitelji rizičnima za seksualno zlostavljanje djece pokazuju se: obitelji izmijenjene osnovne strukture (samohrano roditeljstvo, separirani roditelji, prisutnost novih partnera roditelja), disfunkcionalni odnosi u obitelji, nasilje u obitelji,

problematične odgojne prakse, općeniti manjak roditeljskog nadzora, psihičke bolesti roditelja, zlouporaba sredstava ovisnosti roditelja, osobno iskustvo viktimizacije i seksualno zlostavljanje u užoj ili široj obitelji (Cyr, Wright, McDuff i Perron, 2002; Assink i sur., 2019). Na razini zajednice rizični čimbenici su odrastanje u zajednici pogođenoj krizama (ratom, nasiljem i sl.) te vrlo tradicionalne zajednice u kojima je sam razgovor o ovoj tematici ili zadiranje u privatnost obitelji tabuizirano (Loredo, 2019). Rizični čimbenici za seksualno zlostavljanje djece sumirani su u Tablici 1.

Zaštitni čimbenici značajno su manje istraživani. Neka istraživanja pokazuju da znanje o dozvoljenim i nedozvoljenim dodirima, kao i znanje o tome što učiniti u slučaju seksualnog zlostavljanja stečeno u ranoj dobi značajno smanjuju vjerojatnost viktimizacije (e.g. Gibson i Leitenberg, 2000; Putnam, 2003), u skladu s čim je pokrenuta europska kampanja Vijeća Europe „1 u 5“ (Vijeće Europe, 2017).

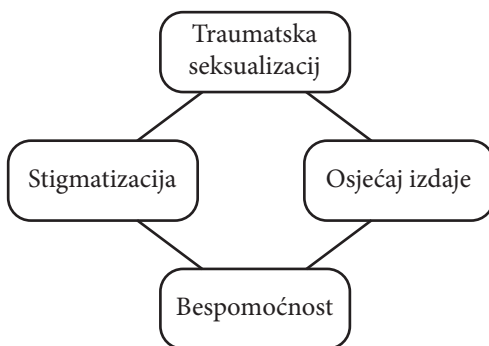
Tablica 1. Rizični čimbenici za seksualno zlostavljanje djece

Karakteristike djeteta	Karakteristike obitelji	Karakteristike zajednice
pasivnost i povučенost	disfunkcionalni odnosi	Nasilje
izrazita otvorenost i znatiželja	nasilje u obitelji	ratovi
niže samopouzdanje i samoeфикаsnost	problematične odgojne prakse	druge krize
druga iskustva viktimizacije	razvod roditelja / jednoroditeljske obitelji	naglašen tradicionalizam
intelektualne i druge neurorazvojne teškoće	novi partneri roditelja	
Usamljenost	manjak roditeljskog nadzora	
emocionalna opterećenost	neki psihički poremećaji i bolesti roditelja	
	zlouporaba sredstava ovisnosti roditelja	
	seksualno zlostavljanje u obitelji	

Posljedice seksualnog zlostavljanja na djecu

Posljedice seksualnog zlostavljanja djece pregledno se mogu prikazati polazeći od klasičnog modela traumatogene dinamike spolnog zlostavljanja (Finkelhor i Browne, 1985) (Slika 1).

Slika 1. Model traumatogene dinamike spolnog zlostavljanja (prema Finkelhor i Browne, 1985)

Traumatska seksualizacija označava proces kroz koji se dječja seksualnost kao rezultat seksualnog zlostavljanja razvija na razvojno neprimjeren i disfunkcionalan način. Posljedično žrtve u kasnijoj dobi mogu imati seksualne teškoće i/ili seksualno problematična ponašanja, primjerice seksualno intruzivno ponašanje (Hershkowitz, 2014), počinjenje seksualno zlostavljajućih ponašanja (McLeod, 2015; Plummer i Cosins, 2018), seksualne disfunkcije (Pulverman i Meston, 2020), rizično seksualno ponašanje i negativan doživljaj seksualnog identiteta (Lacelle i Hebert, 2012). Osjećaj izdaje javlja se vezano za odnos s počiniteljem, onima koji su mogli primijetiti zlostavljanje, a nisu reagirali, kao i onima koji su negativno reagirali na eventualno razotkrivanje. Izdaja je povezana s bespomoćnosti koja postaje kroničnom jer se kroz zlostavljanje sustavno poništava djetetov osjećaj samoeфикаsnosti, te njegove želje i potrebe. Iz ove dvije specifične posljedice razvija se depresivnost i suicidalnost: 32% seksualno zlostavljane djece pokušalo je izvršiti suicid u periodu adolescencije, a njih 43% je razmišljalo o suicidu nakon spolnog zlostavljanja (Plunkett i sur., 2001). Aktualnu suicidalnost bolje predviđa seksualna zlostavljanost u djetinjstvu nego trenutna dijagnoza depresije (Davies, Seymour i Read, 2001). Istraživanja pokazuju da seksualno zlostavljana djeca imaju osam do trinaest puta veći rizik za suicidalno ponašanje u odrasloj dobi, što se povezuje sa širokim rasponom poteškoća mentalnog zdravlja, od tjeskobe do poremećaja osobnosti (Soloff, Lynch i Kelly, 2002; Ullman i Brecklin, 2002; Plunkett

i sur., 2001). Amado, Arce i Herraiz (2015) provode meta-analizu iz čijih rezultata proizlazi da žrtve seksualnog zlostavljanja u djetinjstvu imaju 70% veću vjerojatnost razvoja kasnijih internaliziranih poteškoća koje se kreću od kroničnih stanja (poput distimije) do kliničkih dijagnoza (poput depresije ili specifičnih fobija). Iz ovoga može proizaći i rizik za reviktimizaciju kasnije u životu, tako da je narušeno mentalno zdravlje žrtava seksualnog zlostavljanja u djetinjstvu značajan medijator njihove reviktimizacije u odrasloj dobi, osobito za žene (Papalia, Mann i Ogloff, 2020). Konačno, kroz stigmatizaciju, odnosno negativne konotacije (sram, krivnja, osjećaj oštećenosti) koje kroz iskustvo zlostavljanja i razotkrivanja postaju integrirani u djetetovu sliku o sebi, posljedice se vide kroz negativnu sliku o sebi i vlastitoj vrijednosti (Ullman i Brecklin, 2002.; Plunkett i sur., 2001; Batool i Abdahi, 2017).

Počinitelji seksualnog zlostavljanja djece

Većinu spolnih zlostavljača čine muškarci (87-95%), no poznato je da ga čine i žene (Cortoni, Hanson i Coache, 2009; Sedlak i sur., 2010). Prema analizi sudskih spisa u Sjedinjenim američkim državama 2009./2010. (McLeod, 2015), žene čine oko 20% počinitelja seksualnog zlostavljanja djece i maloljetnika. Žene zlostavljaju djevojčice u 6% slučajeva, a dječake u 14% (National Center for Victims of Crime, 2019). Počinitelji su djetetu poznate osobe u više od 90% slučajeva – što je dijete mlađe, veća je vjerojatnost da se radi o članu obitelji (otac, poočim, djec, ujak, stric...) (Finkelhor i Jones, 2012; Faller, 2015; Enyedy, Tsikouras i Csorba, 2018), a prema recentnim podacima National Center for Victims of Crime (2019) više od tri četvrtine seksualno zlostavljanih adolescenata također poznaje svoje počinitelje.

Strategije počinitelja uglavnom nisu (samo) nasilne, naprotiv, oni imaju naviku ostvarivanja i njegovanja posebnog odnosa i povezanosti s djetetom (Enyedy, Tsikouras i Csorba, 2018). Uključivanje djeteta u odnos seksualne prirode i zadržavanje u tom odnosu omogućuju moć i dominacija počinitelja koja je u suprotnosti sa pozicijom djeteta (van Dam i sur., 2015).

Pri razmatranju etiologije važno je znati da pedofilija i počinjenje seksualnog zlostavljanja nad djecom ne moraju biti i često nisu sinonimi; naime počinitelj može i ne mora biti pedofil, kao što se pedofil može i ne mora bihevioralno voditi svojim impulsima (Cloud, Bower i Song, 2002). Dombert i sur. (2016) u istraživanju s gotovo 9000 odraslih otkrivaju da više od 2 posto populacije povremeno ima seksualne fantazije koje uključuju djecu (pedofilске), a nisu se nikad upustili u seksualno zlostavljajuće ponašanje. O etiologiji oba fenomena ne zna se dovoljno. Primjećuje se transgeneracijski prijenos pedofilskih sklonosti i seksualnog zlostavljanja djece u obiteljima, što može voditi na zaključke o genetskim predispozicijama i/ili iskustvima rane spolne zlostave koja oblikuju parafiliju i/ili seksualne delikte u odrasloj dobi; svaki treći pedofil bio je seksualno zlostavljan kao

dijete, što je češće nego u općoj populaciji (Cloud, Bower i Song, 2002). Kod žena koje seksualno zlostavljaju djecu nalaze se jasnije povezanosti s ranim seksualnim traumama, i to od bliskih odraslih osoba, nego što se mogu naći kod muškaraca počinitelja (Frey, 2010; Oliver, 2007).

Kognitivni teoretičari razvoj ovih preferencija i ponašanja pripisuju učenju po modelu i kompenzacijskim modelima (deprivacija normalne ekspresije seksualnosti) (Seto, 2009). Fiziološki modeli (Seto, 2009) spekuliraju o odnosima hormona, podražljivosti središnjeg živčanog sustava, s naglaskom na sponi muških spolnih hormona i dezinhibiciji agresije. Prema psihoanalitičkim shvaćanjima (Socarides, 2004) radi se o bazično neseksualnim korijenima ove parafilije i seksualnog zlostavljanja djece, poput slijepe idealizacije nevinosti i čistoće djetinjstva, blokirajuće tjeskobe vezane za seksualne i općenito zaista intimne odnose s odraslima, osjećaja nekompetentnosti i neuspjeha za odrastanje i život u odraslom svijetu.

„Grooming“ ili vrbovanje

Seksualno zlostavljanje djece najčešće počinje procesom „grooming“-a, koji se na hrvatskom jeziku prevodi kao „vrbovanje“ ili „mamljenje“ (Škrtić, 2013; Mehmedi, 2019). Prema Gillespijevoj (2004) definiciji, „grooming“ je proces u kojem se potencijalni seksualni zlostavljač sprijatelji s djetetom i zadobiva njegovo povjerenje, kako bi privolio dijete na uključivanje u (seksualne) zlostavljačke aktivnosti.

„Grooming“ se može podijeliti na (Craven, Brown i Gilchrist, 2006): „self-grooming“, „grooming“ usmjeren na zajednicu/okolinu djeteta i „grooming“ usmjeren direktno na dijete. „Self-grooming“ odnosi se na kognitivne distorzije kojima počinitelji opravdavaju svoje zlostavljajuće ponašanje, kako bi nadišli eventualne moralne barijere prema realitetu zlostavljanja (npr. „Bolje da ju ja naučim spolnosti nego neki klinac“). „Grooming“ usmjeren na zajednicu/okolinu djeteta predstavlja širi pogled na fenomen, imajući na umu da sam proces polazi od identifikacije ranjive djece (van Dam, 2001). Potom slijedi uspostavljanje odnosa s osobama bliskima djetetu (npr. učiteljima, skrbnicima) koji počinitelje uglavnom doživljavaju šarmantnima i velikodušnima (van Dam, 2001). Prema Wardu i Hudsonu (2000) cijeli proces može se odvijati na implicitnom nivou. McAlindenova (2012) uvodi pojam institucijskoga „grooming“-a, koji se odnosi na svjesni ili nesvjesni izbor zanimanja koji omogućava lagan pristup ranjivoj djeci, poput odgajatelja ili udomitelja. Uvjerenje da su stranci oni koji su opasni (eng. *stranger-danger*) te široka propaganda na tu temu dodatno otežavaju prepoznavanje počinitelja u zajednici (Silverman i Wilson, 2002).

„Grooming“ usmjeren direktno na dijete može se odvijati tjelesnim ili psihološkim putem. Tjelesni „grooming“ uključuje postupnu desenzitizaciju djeteta na dodire, koji

idu od ne-seksualnih (poput škakljanja) prema seksualnim dodirima kroz zadobivanje povjerenja (Warner, 2000). Prema van Damu (2001), granice se narušavaju postepeno kako bi dijete njihovo narušavanje doživjelo prirodnim, primjerice, počinitelj može namjerno ulaziti djetetu u kupaonu kad zna da je razodjeveno ili postepeno izlagati svoju golotinju pred djetetom. Psihološki „grooming“ može se javiti paralelno s tjelesnim ili zasebno, što je slučaj kod vrbovanja djece suvremenim tehnologijama (McAlinden, 2012). Strategije koje počinitelji koriste uključuju razvijanje posebnog odnosa povjerenja s djetetom, nježno pomicanje granica, seksualizirane razgovore, emocionalne ucjene, traženje da se čuvaju tajne, nabijanje djetetu osjećaja krivnje, potkupljivanje i prijetnje (Craven, Brown i Gilchrist, 2006).

„Grooming“ suvremenim tehnologijama

Virtualno okruženje daje novu dimenziju vrbovanju djece jer omogućuje počiniteljima da lakše pristupe potencijalnim žrtvama, istovremeno zadržavajući višu razinu anonimnosti (Vejmelka i Jurinić, 2020). „Grooming“ suvremenim tehnologijama ima određene specifičnosti i korake, koji su sažeto prikazani na Slici 2 (prema Burton i Reid, 2013). Uspostavljanje kontakta obično uključuje neobavezni razgovor o temi chat sobe ili stranice ili nečemu na profilu te osobe, a za cilj ima pronaći osobu koja će biti spremna razgovarati i o drugim temama. Kroz uspostavu odnosa razgovor postaje osobniji, ali ne nužno i seksualne prirode. Cilj je saznavanje korisnih informacija i izgradnja povjerenja, kroz korištenje različitih strategija zbližavanja – povjeravanje tajni, slanje poklona i slično. U fazi procjene rizika počinitelj kreće s uvođenjem rizičnih tema (seks, alkohol, droge), slanjem i traženjem fotografija ili pokušajima uspostave komunikacije na neposredniji način. Cilj je procijeniti na što je žrtva spremna i pod kojim uvjetima. U slučaju povlačenja žrtve, počinitelj se vraća na ranije faze pa ponovno s odgodom kreće u procjenu rizika. U fazi ekskluzivnosti počinitelj pokušava izolirati žrtvu od drugih odnosa, uzruja se ili burno reagira kada žrtva nije dostupna, počinje se ponašati ljubomorno i nabijati žrtvi osjećaj krivnje. Konačno, u seksualnoj fazi, razgovara se o potencijalnom susretu i seksualnom odnosu, što može biti kroz prisilu (prijetnja razotkrivanjem, pokazivanjem izmijenjenih poruka i slika roditeljima, prijateljima, javnosti) i/ili razvijanjem odnosa u ljubavni odnos.

Slika 2. Koraci „grooming“-a suvremenim tehnologijama (prema Burton i Reid, 2013)

„Grooming“ suvremenim tehnologijama često poprima oblik „sextortion“-a (Krone, 2004; O’Connell, 2003), odnosno nedobrovoljne, zlonamjerne i/ili kriminalno motivirane distribucije seksualno eksplicitnih materijala digitalnim medijima, što uključuje ucjene poslanim sadržajima u svrhu pridobivanja više takvih sadržaja ili prisile na seksualne aktivnosti uživo (McCabe, 2017). Prema izvještaju Ministarstva pravosuđa u SAD-u (2016) „sextortion“ je vid seksualnog zlostavljanja/iskorištavanja djece i maloljetnika koji bilježi najveći porast u posljednjem desetljeću.

Gotovo je nemoguće utvrditi incidenciju i prevalenciju s obzirom na to da žrtve često šute i ne prijavljuju ovaj oblik nasilja, aproksimativno prijavi ih manje od pola (Wolak, Finkelhor, Walsh i Treitman, 2018). Prema izvješću NSPCC-a (Nacionalnog društva za prevenciju okrutnosti nad djecom, 2018), Instagram je kao platforma „sextortion“-a korišten u 32%, Facebook u 23%, a Snapchat u 13% slučajeva, čime je uporaba Instagrama zabilježila povećanje od 200% u vremenskom periodu od 2017. do 2018. godine. Adolescenti čine više od 70% populacije žrtava (Humelnicu, 2016). Prema samoizvještajima 6 do 8% mladih iznosi da su u dopisivanjima s odraslima doživjeli poziv, pritisak, ucjenu ili prisilu na slanje seksualno eksplicitnih sadržaja, a u češkoj studiji na 21000 mladih isto je izjavilo njih 7.33% (Kopecký i sur, 2014). EU Kids (2018) izvještava da je u Hrvatskoj svako deseto dijete otišlo na susret s odraslom osobom koju je upoznao na internetu.

Prema Wolaku i sur. (2018) 59% žrtava poznaje počinitelje i uživo, dok su ostali koristili isključivo online metode vrbovanja. U „grooming“-u putem suvremenih tehnologija žrtve su uglavnom svjesne da razgovaraju s odraslom osobom i vremenom postaju svjesne njenih namjera. Gotovo polovina počinitelja uopće ne iznosi lažne informacije o sebi (uključujući dob) (Wolak i sur., 2018), no dotad su žrtve toliko zavedene da doživljavaju odnos ravnopravnim i dobrovoljnim, što vrijedi i ako dođe do susreta uživo (McAlinden, 2012). Počinitelji su u velikoj većini muškarci, uglavnom imaju više desetaka žrtvi, a pogođeni su i djevojčice, i dječaci (Wittes, Poplin, Jurecic i Spera, 2016).

Analiza trendova Vejmelke i Jurinovića (2020) pokazuje porast kaznenih djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta u digitalnom okruženju u Hrvatskoj od 2013. do 2018. godine, što pripisuju napretku suvremenih programskih metoda otkrivanja počinitelja na internetu te međunarodnoj umreženosti u ovom području, ali i većoj izloženosti djece i olakšanoj dostupnosti njihovih osobnih podataka počiniteljima, obzirom na porast broja korisnika interneta u svim dobnim skupinama. Prema upozorenju INTERPOL-a (2020), uslijed epidemioloških mjera u COVID-19 zdravstvenoj krizi počinitelji imaju više vremena, a neki od njih manje direktnog pristupa djeci pa se trend virtualnog mamljenja i seksualnog zlostavljanja djece intenzivira, posebno ako djeca imaju slabiji nadzor roditelja koji je u nekim slučajevima neminovno (npr. roditelj hospitaliziran,

u samoizolaciji i sl.). Istovremeno djeca su više vremena *online*, nedostaje im tjelesna blizina, druženje i kontakt, čime su u povećanom riziku. Neka recentno provedena istraživanja potvrđuju intenziviranje ovih nastojanja zlostavljača u periodu COVID-19 krize (e.g. Borlik, Greenbaum i Bath, 2021; Gassó, Mueller-Johnson, Agustina i Gómez-Durán, 2021).

Istraživanja pokazuju da žrtve „sextortion“-a imaju više problema sa somatskim i mentalnim zdravljem, suicidalnih ideacija, više bihevioralnih poteškoća, zloporabe sredstava ovisnosti, kao i da su rizičnije za druge oblike viktimizacije od ostalih vršnjaka (e.g. Vagi i sur., 2013; Haynie i sur., 2013; Exner-Cortens, Eckenrode i Rothman, 2013). Dakle, „sextortion“ uvijek predstavlja oblik nasilja i može ostaviti dugoročne posljedice. Važno je razlikovati ga od „sexting“-a koji označava razmjenu seksualno eksplicitnog sadržaja putem fotografija, teksta ili video-materijala bez nagovora ili prisile putem interneta ili poruka na mobitelu s vršnjacima (Ferguson, 2011). „Sexting“ se može smatrati jednim od koraka u procesu udvaranja, zavođenja te ugodnim načinom gradnje odnosa u vezama, posebno za pojedince koji osjećaju tjeskobu u direktnim odnosima te ne mora biti štetan sam po sebi (Weisskirch i Develi, 2011). Istovremeno, činjenica je da su mladi koji se upuštaju u „sexting“ u većem riziku od toga da postanu žrtve „sextorting“-a, vršnjaka, ali i odraslih osoba (Villacampa, 2017). Stoga je vrlo važno razdvojiti (1) „sexting“ s obostranom privolom koji izaziva ugodne emocije, (2) „sexting“ koji uključuje elemente prisile i/ili nekog kaznenog djela, (3) „sextortion“ s vršnjacima kao oblik nasilja i (4) „sextortion“ od odrasle osobe.

Iako mladi često vjeruju da je razmjena seksualno eksplicitnih sadržaja s odraslom osobom dobrovoljna, dijete ne može dati informirani i dobrovoljni pristanak na bilo kakve seksualne aktivnosti s odraslom osobom zbog nejednake pozicije moći, što propisuje i zakon, stoga bilo kakva razmjena seksualnih sadržaja djece s odraslima predstavlja oblik zlostavljanja ili u najmanju ruku pokušaja zlostavljanja. Isto prepoznaje i zakon.

Prevenција seksualnog zlostavljanja djece u Hrvatskoj

Zaštita djece od seksualnog zlostavljanja regulirana je nizom međunarodnih akata i zakona Republike Hrvatske. Republika Hrvatska ratificirala je Konvenciju o pravima djeteta (UNICEF, 2017), koja predstavlja pravni akt te time obvezuje države potpisnice na pridržavanje odredbi propisanih Konvencijom, a u vezi univerzalnih standarda zaštite koje države jamče svakom djetetu. Od 2000. godine pridružen joj je i Fakultativni protokol o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji, također obvezujući za RH (MPU, 2021).

Pravni okvir seksualnog zlostavljanja djece u Hrvatskoj

Prema Kokot (2015), za Republiku Hrvatsku najvažniji su obvezujući pravni izvori vezani uz članstvo u Europskoj uniji i Vijeću Europe, a vezano uz seksualno zlostavljanje djece i to su: (1) Direktiva 2011/92/EU o suzbijanju seksualnog zlostavljanja i seksualnog iskorištavanja djece i dječje pornografije (nadopuna Konvencije o pravima djeteta o borbi protiv seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece i dječje pornografije); (2) Konvencija Vijeća Europe o kibernetičkom kriminalu (Budimpeštanska konvencija; predviđa počinjenje kaznenog djela isključivo korištenjem informacijske i komunikacijske tehnologije) i (3) Konvencija Vijeća Europe o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja (Lanzarote konvencija; prvi međunarodni pravni instrument kojim se zahtijeva kriminalizacija vrbovanja djece u seksualne svrhe, što je olakšano informacijskim i komunikacijskim tehnologijama).

Republika Hrvatska je u Kaznenom zakonu inkriminirala djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta na internetu tako da je u članku 163. Kaznenog zakona kao kazneno djelo propisano iskorištavanje djece za pornografiju, u članku 164. iskorištavanje djece za pornografske predstave, u članku 165. upoznavanje djece s pornografijom, a u članku 161. Inkriminirano je i mamljenje djece za zadovoljenje spolnih potreba informacijskim tehnologijama, što je ujedno prvi puta da zakonodavac u Hrvatskoj propisuje inkriminiranje mamljenja djece u spolne svrhe (prema Vejmek i Jurinić, 2020). Prema Odeljan (2018), izvješće Komisije Europskom parlamentu i Vijeću o ocjeni u kojoj su mjeri države članice poduzele mjere potrebne za usklađivanje s Direktivom 2011/92/EU utvrđuje da je Republika Hrvatska među zemljama koje su svoje nacionalno zakonodavstvo uskladile s Direktivom, u potpunosti je kriminalizirala sve oblike seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece, propisala je odgovarajuće minimalne kazne i da zastara počinje teći od punoljetnosti žrtve te ostvaruje kontinuirana ulaganja u forenzičnu opremu i edukacije policijskih službenika.

U Republici Hrvatskoj razvijena je Nacionalna strategija za prava djece u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2014. do 2020. Godine (Vlada RH, 2014), utvrđen je Protokol o postupanju u slučaju zlostavljanja i zanemarivanja djece te Protokol o postupanju u slučaju seksualnog nasilja (Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH, 2014). Prema analizi stanja prava djece u Hrvatskoj (UNICEF, 2015), provodi se mali broj sustavnih preventivskih mjera vezano za seksualno zlostavljanje i iskorištavanje djece. Ističu kako Ministarstvo unutarnjih poslova kroz projektne aktivnosti poboljšava kapacitete hrvatskih institucija, osobito policije i pravosudnog sustava te radi na senzibilizaciji javnosti za ovaj problem. Tako aktualno u svakoj policijskoj postaji djeluju posebno osposobljeni policijski službenici za mladež, na većim jedinicama uprave postoje i posebne ustrojstvene jedinice za mladež, a djeluju i maloljetnički sudovi u svim predmetima kad su djeca počinitelji ili žrtve. *Online* mehanizam prijave *Red Button* omogućuje brzu i anonimnu prijavu svih oblika zlostavljanja djece.

Nacionalna strategija za prava djece u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2014. do 2020. godine (Vlada RH, 2014) predviđa šest ciljeva, s nadležnim ministarstvima kao nositeljima, u pojedinim ciljevima uz pridružene jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave, Državno odvjetništvo Republike Hrvatske, Agenciju za elektroničke medije, Vijeće za djecu, Hrvatsko vijeće za medije.

Kritički osvrt na preventivne ciljeve Nacionalne strategija za prava djece u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2014. do 2020. godine

Pregledom ciljeva Nacionalne strategije može se utvrditi da su postavljeni na intervencijskom spektru (Barry, 2001) od promocije, preko prevencije do tretmana. Za potrebe ovog rada stoga ćemo se usmjeriti samo prva dva cilja, koji se odnose na promociju (1) i prevenciju (2):

- (1) Eliminacija seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece u društvu kroz jačanje javne svijesti o pojavnosti seksualnog nasilja (zlostavljanja i iskorištavanja), učestalosti pojavnosti i važnosti prevencije, kroz mjere: javno promicanje društvene odgovornosti za zaštitu djece od seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja i nulte-tolerancije na seksualno nasilje nad djecom i važnosti zaštite djece od seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja uz sustavnu eliminaciju tolerantnih stavova prema seksualnom nasilju;
- (2) Osigurati pravo sve djece na dostupnost dobno primjerenih kvalitetnih programa prevencije seksualnog nasilja, koji poučavaju djecu, efikasnim samozaštitnim mjerama od seksualnog nasilja (iskorištavanja i zlostavljanja) uz sustavno razvijanje kompetentnosti roditelja i stručnjaka u prepoznavanju rizičnih faktora izloženosti seksualnom nasilju ili rizičnom seksualnom ponašanju djece i mladih, uvažavajući pravo djeteta na njegov intimni život, kroz mjere: (1) u zdravstvenom odgoju učenika tijekom osnovnog i srednjeg obrazovanja osigurati dobno primjerene sadržaje koji poučavaju djecu socijalnim vještinama prijeko potrebnima za sigurne i zadovoljavajuće odnose s drugima i informiraju o rizicima od seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja; educirati stručne suradnike u vrtićima i školama, zdravstvene radnike u primarnoj zdravstvenoj zaštiti i stručnjake u sustavu socijalne skrbi za prepoznavanje znakova seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece; (2) razvijati dostupne i djelotvorne/evaluirane programe podrške djeci, roditeljima i stručnjacima u lokalnoj zajednici;

Za cilj 1 i 2 ne navode se specifični načini provođenja, kao ni način evaluacije, iako se u samom dokumentu naglašava potreba za evaluacijom provedbe svih ciljeva. Također, ne naglašavaju se specifičnosti *online* seksualnog zlostavljanja djece (koje, kako je ranije raspravljeno, uključuju potpuno nove koncepte poput *online* „grooming“-a ili

„sextortion“-a) i specifične mjere usmjerene na taj oblik zlostavljanja. Ciljevi su orijentirani na opću javnu svijest i senzibilizaciju te na djecu kao potencijalne žrtve (uključujući posredno njima bliske stručnjake koji bi provodili određene programe). S druge strane, prema Finkelhorovom (2009) okviru razumijevanja seksualnog zlostavljanja, do njega može doći samo kad su zadovoljene sljedeće pretpostavke: (1) postoji motivacija počinitelja; (2) počinitelj je u mogućnosti prijeći unutarnje barijere; (3) počinitelj je spreman prijeći vanjske barijere (npr. doći do djeteta) i (4) žrtva se nije mogla oduprijeti. Prema kliničkoj praksi može se dodati i peti uvjet, a to je neprepoznavanje i izostanak reakcije okoline. U literaturi se prema analizi učinkovitosti programa prevencije na razini rada s djecom predlaže (Davids i Gidycz, 2000; Gibson i Leitneberg, 2000): (1) rana dob uključivanja sve djece (univerzalna prevencija), po mogućnosti kroz sustav male škole i nižih razreda osnovne škole kako bi se obuhvatila cijela ciljana populacija; (2) aktivna uključenost djece (radionice nasuprot predavanjima); (3) ponavljanje aktivnosti u više navrata s porastom dobi djece; (4) korištenje bihevioralnih treninga u programima (npr. uvježbavanje kako reći „ne“ u rizičnoj situaciji); (5) podučavanje djece osnovnim konceptima o seksualnom zlostavljanju, što Nacionalna strategija ne propisuje niti specificira.

Programi usmjereni za članove obitelji djece uglavnom dosežu razinu kampanja, koje se trebaju usmjeriti na senzibilizaciju, identifikaciju rizičnih ponašanja od strane potencijalnih počinitelja i adekvatne načine reagiranja (Craven, Brown i Gilchrist, 2006). U Hrvatskoj takve se kampanje ne provode na sustavnoj razini, no nalaze se povremene inicijative, primjerice prijevod i prilagodba filmića Vijeća Europe „Reci nekom kome vjeruješ“ (usmjeren na djecu i obitelji) u organizaciji Poliklinike za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba, koji se emitirao na nacionalnoj televiziji 2015. godine.

Jedini program aktualan u Hrvatskoj koji u određenom opsegu pokriva navedene ciljeve i strategije je CAP program (Child Assault Prevention) (Udruga roditelja Korak po korak, 2010), program primarne prevencije zlostavljanja koji osnažuje djecu u sprječavanju napada od strane vršnjaka, napada nepoznate osobe (otmica) i napada poznate odrasle osobe. Njegovi ciljevi su: (1) smanjiti ranjivost djece i njihovu izloženost različitim oblicima zlostavljanja kvalitetnim informiranjem i poučavanjem učinkovitim preventivnim strategijama; (2) potaknuti lokalnu zajednicu da sprječavanje nasilja među ljudima, a posebno zlostavljanja djece, prepozna kao svoj važan cilj i nastojanje; (3) potaknuti obrazovne institucije na sustavan pristup prevenciji zlostavljanja djece. CAP program ima nekoliko varijanti za djecu različite dobi i potreba, a sve one koriste pristup edukacije o prevenciji na 3 razine: (1) edukacija osoblja odgojno obrazovne ustanove; (2) edukacija roditelja/skrbnika; (3) edukacija djece. Sa 1144 učenika, roditelja i nastavnika iz raznih županija RH provedena je evaluacija nakon tri godine provođenja programa (Maljković i Hitrec, 2009) te se pokazuje da je 83% učenika nastavilo razgovarati o nasilju u školama s učiteljima, 42% njih s učenicima, a 47.7% s roditeljima. Više od

četiri petine roditelja izjavljuje da više razgovara s djecom o nasilju nakon programa, 83% roditelja smatra program korisnim za sebe, 78% smatra ga korisnim za djecu, a 93.6% učitelja izjavljuje da su im radionice poslužile kao poticaj da s djecom razgovaraju o nasilju, s više od 80% onih koji su s djecom ciljano obnavljali stečena znanja. Dvije trećine učenika iznosi da se sjeća strategija samozaštite, a njih 14% imali su ih priliku koristiti u realnom životu.

Prema Craven, Brownu i Gilchristu (2006) mjere usmjerene na počinitelje trebaju se pozicionirati i uvremeniti prema sljedećim točkama: (1) identifikacija potencijalnih počinitelja prema pojačanom seksualnom interesu spram djece (npr. proučavanjem takvih sadržaja na internetu); (2) „*self-grooming*“ ponašanja (npr. širenje uvjerenja o opravdanosti seksualnog zlostavljanja djece); (3) vrbovanje zajednice i okoline djeteta (npr. pojačan interes za djecu prijatelja); (4) konkretne „*grooming*“ aktivnosti prema djeci; (5) poznati počinitelji (prevencija ponavljanja djela). Primjer preventivskog programa usmjerenog na počinitelje koji se provodi u ranim točkama je „*Stop it now*“, u kojem se nudi anonimno telefonsko savjetovanje osobama koje razmišljaju o „*grooming*“-u i osobama koje su zabrinute da je netko u njihovoj okolini započeo s takvim aktivnostima. Unatoč skepticizmu oko ovako osmišljenog programa, pokazuje se da se zaprima oko 90 poziva mjesečno, a 75% pozivatelja su osobe u „*self-grooming*“ fazi (Kemshall, Mackenzie i Wood 2004). Prevencijom usmjerenom na ovu populaciju može se smatrati i tretman pedofila ne-počinitelja, primjerice Prevention Project Dunkelfeld u Njemačkoj ili Help Wanted projekt u SAD-u, čiji su rezultati vrlo obećavajući (Cantor i McPhail, 2016). U Hrvatskoj se ne nalaze takve ni slične inicijative ili programi, niti se Nacionalna strategija i na koji način osvrće na ovu populaciju.

Nemoguće je, naravno, očekivati od pojedine preventivske mjere djelovanje na svim navedenim razinama, a posebno za svaku pojedinu podvrstu zlostavljanja, stoga se preporučuju multi-facetne preventivske strategije (Daro, 1994; Kumpfer, Whiteside i Alvarado, 2003), što bi Nacionalna strategija po svojoj prirodi mogla biti, odnosno što bi mogla jasno propisivati. Da bi to zaista i ostvarila, bilo bi nužno da također propiše mjere orijentirane prema članovima obitelji djece (i drugim djetetu bliskim osobama) te registriranim/potencijalnim počiniteljima, i to za svaki pojedini oblik zlostavljanja (barem na razini online zlostavljanja i onog uživo). Također bi bilo nužno provoditi teorijski i empirijski utemeljeno osmišljavanje, implementaciju i evaluaciju predloženih programa. Jedan pozitivan primjer znanstveno-stručne evaluacije preventivskog programa na sustavnoj razini u Hrvatskoj predstavlja evaluacija u okviru projekta UN-a „Program Ujedinjenih naroda za razvoj“ (United Nations Development Program – UNDP) i Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske „Unaprjeđenje rada na izgradnji sustava prevencije kriminaliteta i podrška osnivanju koordinacijske jedinice za prevenciju kriminaliteta“, čiji je jedan od ciljeva bio razviti model funkcioniranja vijeća za prevenciju koji bi bio primjenjiv i prikladan za sve zajednice i vijeća za prevenciju

(Novak, Mihić i Bašić, 2013). Evaluacijski tim Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u projekt se uključio s ciljem da, u skladu s teorijskim modelima za razvoj prevencije u zajednici, evaluira cjelokupno funkcioniranje vijeća za prevenciju te osmisli preporuke za unaprjeđenje njihovog rada (Novak, Mihić i Bašić, 2013), stoga je razvidno da postoji kadar i mogućnost za predložena unaprjeđenja vezana za Nacionalnu strategiju za prava djece u RH.

S obzirom na raspravljeno, u Tablici 2 sažeto su prikazana područja prevencije seksualnog zlostavljanja djece predviđena Nacionalnom strategijom za prava djece u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2014. do 2020. godine (što dakle ne uključuje individualni angažman pojedinih ustanova ili udruga) s obzirom na neka ranije navedena obilježja koja su u prevencijskoj znanosti prepoznata relevantnima. Seksualno zlostavljanje djece putem suvremenih tehnologija nije zasebno izdvojeno, s obzirom na to da u samoj strategiji nije niti posebno spomenuto.

Tablica 2. Neka obilježja prevencijskih mjera seksualnog zlostavljanja djece predviđena Nacionalnom strategijom za prava djece u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2014. do 2020. godine s obzirom na populaciju i neka obilježja

Mjere usmjerene na: Obilježja mjera:	DIJETE	DJETETU BLISKE OSOBE	(POTENCIJALNE) POČINITEJE
Predviđene	da	da	Ne
Specificirane	djelomično	djelomično	Ne
Teorijski i empirijski utemeljene	djelomično	djelomično	Ne
Evaluativne	ne	ne	ne

Zaključak

Seksualno zlostavljanje djece bez sumnje je rašireno i ostavlja dugoročne posljedice na žrtve, predstavljajući tako javnozdravstveni, psiho-socijalni, ali i širi društveno-ekonomski dugoročni problem. Usljed raširenosti korištenja suvremenih tehnologija među djecom i mladima pojavljuje se cijeli novi svijet mogućnosti raznih oblika seksualnog zlostavljanja – onaj virtualni. Aktualna pandemijska kriza predstavlja dodatan rizik za sve oblike nasilja nad djecom, pa tako i seksualno zlostavljanje, a socijalna izolacija i izražena usmjerenost na male ekrane dodatno pojačavaju rizike za *online* „grooming“ i seksualno zlostavljanje djece putem suvremenih tehnologija,

stoga je aktualno ova tema posebno važna. Naravno, stalna prisutnost i dostupnost suvremenih tehnologija nude i mogućnost kreiranja novih, dostupnih i atraktivnih virtualnih meotda zaštite djece, što je smjer kojim bi mogle ići suvremena prevencija i intervencija. U Republici Hrvatskoj osigurani su svi legislativni uvjeti za smislenu i sustavnu organizaciju prevencije seksualnog zlostavljanja djece (uopće i putem suvremenih tehnologija), u skladu sa suvremenim europskih preporukama i praksama. Međutim, pregledom Nacionalne strategije za prava djece u Republici Hrvatskoj (2014-2020) koja bi trebala postaviti jasan standard kvalitete, nalazi se široko područje za unapređenje preventivnih mjera koje bi štatile svako dijete od seksualnog zlostavljanja (što je propisano Konvencijom o pravima djeteta), a koje bi se osmišljavale, provodile i evaluirale na teorijskim i empirijskim osnovama te koje bi bile usmjerene na sve ključne aktere (djecu, /potencijalne/ počinitelje i druge odrasle osobe u okolini djece), za što u Hrvatskoj postoje mogućnosti i odgovarajući kadar. Pri izradi, provedbi i evaluaciji buduće Nacionalne strategije za prava djece u Republici Hrvatskoj bilo bi nužno uzeti u obzir aktualne programe u provedbi određenih udruga i institucija te pozitivno evaluirane aspekte prenijeti na sustavnu i nacionalnu razinu, kao i konzultirati robusnu literaturu iz područja preventijske znanosti uopće i specifično za ovu problematiku, uz znatno šire angažiranje stručnjaka iz područja preventijske znanosti. Posebnu bi pažnju trebalo posvetiti seksualnom zlostavljanju djece suvremenim tehnologijama kao specifičnom obliku zlostavljanja, što je dosad bilo u potpunosti izostavljeno.

Literatura

- Akmatov, M. K. (2011). Child abuse in 28 developing and transitional countries — Results from the multiple indicator cluster surveys. *International Journal of Epidemiology*, 40(1), 219-227.
- Amado, B. G., Arce, R., & Herraiz, A. (2015). Psychological injury in victims of child sexual abuse: A meta-analytic review. *Psychosocial Intervention*, 24(1), 49-62.
- American Academy of Child and Adolescent Psychiatry. (2014). Sexual Abuse. Preuzeto s: https://www.aacap.org/AACAP/Families_and_Youth/Facts_for_Families/FFF-Guide/Child-Sexual-Abuse-009.aspx (Pristupljeno 24.4.2020.)
- Assink, M., van der Put, C. E., Meeuwse, M. W., de Jong, N. M., Oort, F. J., Stams, G. J. J., & Hoeve, M. (2019). Risk factors for child sexual abuse victimization: A meta-analytic review. *Psychological bulletin*, 145(5), 459.
- Barry, M. M. (2001). Promoting positive mental health: Theoretical frameworks for practice. *International Journal of Mental Health Promotion*, 3 (1), 25-34.
- Batool, S., & Abtahi, A. (2017). Psychosocial impact of childhood sexual abuse: Perspective of victims. *Journal of Arts and Social Sciences*, 4(2), 36-48.
- Borlik, M., Greenbaum, J., & Bath, E. (2021). Friend or foe? The virtual world and commercial sexual exploitation of children in the era of COVID-19. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 60(10), S79-S79.
- Bilić, V. (2012). Značenje nekih aspekata morala i moralnog opravdavanja u razumijevanju nasilja prema vršnjacima u realnom i virtualnom svijetu. *Nova prisutnost*, 10(3), 459-477.
- Buljan Flander, G., Čorić, V., Štimac, D. (2008). Iskustvo, znanja i stavovi liječnika primarne zdravstvene zaštite u Republici Hrvatskoj o zlostavljanju i zanemarivanju djece. *Suvremena psihologija*, 11(2), 313-328.
- Buljan Flander, G., & Ćosić, I. (2003). Prepoznavanje i simptomatologija zlostavljanja i zanemarivanja djece. *Medix: specijalizirani medicinski dvomjesečnik*, 9(51), 122-124.
- Burton, S., & Reid, J. (Eds.). (2017). *Safeguarding and Protecting Children in the Early Years*. Routledge.
- Cantor, J. M., & McPhail, I. V. (2016). Non-offending pedophiles. *Current Sexual Health Reports*, 8(3), 121-128.
- Cashmore, J., & Shackel, R. (2014). Gender differences in the context and consequences of child sexual abuse. *Current Issues in Criminal Justice*, 26(1), 75-104.

- Centers for Disease Control and Prevention (2005). *Sexual Violence*. Preuzeto s: www.cdc.gov/violenceprevention/sexualviolence (Pristupljeno 24.4.2020.)
- Cikojević, K. (2019). *Seksualna viktimizacija djece-analiza hrvatskih spoznaja* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Education and Rehabilitation Sciences.).
- Cloitre, M., Cohen, L. R., & Koenen, K. C. (2011). *Treating survivors of childhood abuse: Psychotherapy for the interrupted life*. Guilford Press.
- Cloud, J., Bower, A., & Song, S. (2002). Pedophilia. *Time*, 159(17), 42-47.
- Cortoni, F., Hanson, R. K., & Coache, M. È. (2010). The recidivism rates of female sexual offenders are low: A meta-analysis. *Sexual Abuse*, 22(4), 387-401.
- Craven, S., Brown, S., & Gilchrist, E. (2006). Sexual grooming of children: Review of literature and theoretical considerations. *Journal of sexual aggression*, 12(3), 287-299.
- Cyr, M., Bruneau, G., & Perreault, R. (2008). Plan de la présentation.
- Cyr, M., Wright, J., McDuff, P., & Perron, A. (2002). Intrafamilial sexual abuse: Brother–sister incest does not differ from father–daughter and stepfather–stepdaughter incest. *Child Abuse & Neglect*, 26(9), 957-973.
- Daro, D. A. (1994). Prevention of child sexual abuse. *The Future of children*, 198-223.
- Davies, E., Seymour, F., & Read, J. (2001). Children's and primary caretakers' perceptions of the sexual abuse investigation process: A New Zealand example. *Journal of Child Sexual Abuse*, 9(2), 41-56.
- Dombert, B., Schmidt, A. F., Banse, R., Briken, P., Hoyer, J., Neutze, J., & Osterheider, M. (2016). How common is men's self-reported sexual interest in prepubescent children?. *The Journal of Sex Research*, 53(2), 214-223.
- Elliott, M., Browne, K., & Kilcoyne, J. (1995). Child sexual abuse prevention: What offenders tell us. *Child abuse & neglect*, 19(5), 579-594.
- Enyedy, A., Tsikouras, P., & Csorba, R. (2018). Medical and legal aspects of child sexual abuse: a population-based study in a Hungarian county. *International journal of environmental research and public health*, 15(4), 701.
- Esposito, C., & Field, E. (2016). *Child Sexual Abuse-what Does the Research Tell Us?: A Literature Review*. NSW Government Family & Community Services.
- EU Kids Online (2018). *Europska studija o djeci i internetu*. Preuzeto s: <http://hrkids.online/report-2018/> (Pristupljeno 3.10.2019.)
- Exner-Cortens, D., Eckenrode, J., & Rothman, E. (2013). Longitudinal associations between teen dating violence victimization and adverse health outcomes. *Pediatrics*, 131(1), 71-78.

- Faller, K. C. (2015). Forty years of forensic interviewing of children suspected of sexual abuse, 1974–2014: Historical benchmarks. *Social Sciences*, 4(1), 34-65.
- Ferguson, C. J. (2011). Sexting behaviors among young Hispanic women: Incidence and association with other high-risk sexual behaviors. *Psychiatric Quarterly*, 82(3), 239-243.
- Finkelhor, D. (2009). The prevention of childhood sexual abuse. *The future of children*, 169-194.
- Finkelhor, D., & Browne, A. (1985). The traumatic impact of child sexual abuse: A conceptualization. *American Journal of orthopsychiatry*, 55(4), 530-541.
- Finkelhor, D., & Jones, L. M. (2012). Have Sexual Abuse and Physical Abuse Declined Since the 1990s?.
- Frey, L. (2010). The juvenile female sexual offender: Characteristics, treatment, and research. In T. Gannon & F. Cortoni (Eds.), *Female sexual offenders: Theory, assessment, and treatment* (pp. 53–72). Oxford, UK: Wiley-Blackwell.
- Gassó, A. M., Mueller-Johnson, K., Agustina, J. R., & Gómez-Durán, E. L. (2021). Exploring Sexting and Online Sexual Victimization during the COVID-19 Pandemic Lockdown. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(12), 6662.
- Gibson, L. E., & Leitenberg, H. (2000). Child sexual abuse prevention programs: Do they decrease the occurrence of child sexual abuse?. *Child Abuse & Neglect*, 24(9), 1115-1125.
- Haynie, D. L., Farhat, T., Brooks-Russell, A., Wang, J., Barbieri, B., & Iannotti, R. J. (2013). Dating violence perpetration and victimization among US adolescents: Prevalence, patterns, and associations with health complaints and substance use. *Journal of Adolescent Health*, 53(2), 194-201.
- Humelnicu, I. V. (2016). Sextortion–The newest online threat. *AGORA International Journal of Administration Sciences*, 1(1), 7-13.
- Hershkowitz, I. (2014). Sexually intrusive behavior among alleged CSA male victims: A prospective study. *Sexual Abuse*, 26(3), 291-305.
- INTERPOL (2020). *INTERPOL report: Impact of COVID-19 on child sexual abuse online*. Preuzeto s: <https://dig.watch/updates/interpol-report-impact-covid-19-child-sexual-abuse-online> (Pristupljeno 26.12.2020.)
- Kemshall, H., Mackenzie, G., & Wood, J. (2004). Stop it now! UK and Ireland: An evaluation.

- Kokot, I. (2015). Temeljne odrednice kriminalističkih postupanja u vezi sa sadržajem spolnog iskorištavanja djece na računalnom sustavu ili mreži u Republici Hrvatskoj. *Zagrebačka pravna revija*, 4(2), 231-259.
- Kopecký, K. (2014). Risky Behaviour of Students of Faculty of Education of Palacký University Olomouc within the Internet Environment. *Palacký University Olomouc*.
- Krone, T. (2004). *A typology of online child pornography offending*. Canberra: Australian Institute of Criminology.
- Kumpfer, K. L., Alvarado, R., & Whiteside, H. O. (2003). Family-based interventions for substance use and misuse prevention. *Substance use & misuse*, 38(11-13), 1759-1787.
- Lacelle, C., Hébert, M., Lavoie, F., Vitaro, F., & Tremblay, R. E. (2012). Child sexual abuse and women's sexual health: The contribution of CSA severity and exposure to multiple forms of childhood victimization. *Journal of child sexual abuse*, 21(5), 571-592.
- Lin, D., Li, X., Fan, X., & Fang, X. (2011). Child sexual abuse and its relationship with health risk behaviors among rural children and adolescents in Hunan, China. *Child abuse & neglect*, 35(9), 680-687.
- Loredo Abdalá, A. (2019). Child abuse: risk factors associated with the macro and microenvironment in a suburban zone within Mexico City.
- Maljković, M. i Hitrec, G. (2009). *Izvještaj o evaluaciji učinaka/ posljedica CAP programa prevencije zlostavljanja djece*. Preuzeto s: <http://udrugaroditeljakpk.hr/cap-program-prevencije-zlostavljanja-djece-sp-907134761/opcenito-o-cap-programu/125-evaluacija-cap-programa-u-svijetu-i-u-hrvatskoj> (Pristupljeno 23.8.2020.)
- Mamula, M., Vukmanić, M., Hojt, A., & Zore, P. (2011). *Seksualno nasilje u Hrvatskoj 2000.-2010*. Ženska soba: Zagreb.
- Mathews, B., Pacella, R., Dunne, M. P., Simunovic, M., & Marston, C. (2020). Improving measurement of child abuse and neglect: A systematic review and analysis of national prevalence studies. *PLoS one*, 15(1), e0227884.
- McAlinden, A. M. (2012). *'Grooming' and the Sexual Abuse of Children: Institutional, Internet, and Familial Dimensions*. OUP Oxford.
- McCabe, K. A. (2017). *Protecting Your Children Online: What You Need to Know About Online Threats to Your Children*. Rowman & Littlefield.
- McLeod, D. A. (2015). Female offenders in child sexual abuse cases: A national picture. *Journal of child sexual abuse*, 24(1), 97-114.

- Mehmedi, R. (2019). *Mamljenje djece radi zadovoljenja spolnih potreba* (Doctoral dissertation, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. Faculty of Law Osijek. Chair of Criminal Law.).
- Ministarstvo unutarnjih poslova (2018). *Zlostavljanje putem mobitela i interneta - suvremenih tehnologija*. Preuzeto s: <http://stari.mup.hr/13047.aspx> (3.10.2019.)
- Ministarstvo pravosuđa i uprave (MPU) (2021). *Fakultativni protokol o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji*. Preuzeto s: <https://mpu.gov.hr/print.aspx?id=7272&url=print> (Pristupljeno 25.11.2021.)
- National Center for Victims of Crime (2019). *Sexual Abuse*. Preuzeto s: <https://victimsofcrime.org/?s=sexual+abuse> (Pristupljeno 23.4.2020.)
- NSPPC (2018). *Grooming*. Preuzeto s: <https://www.nspcc.org.uk/what-is-child-abuse/types-of-abuse/grooming/>, (Pristupljeno 23.4.2020.)
- Novak, M., Mihić, J., & Bašić, J. (2013). Učinkovita prevencija u zajednici: smjernice za rad vijeća za prevenciju. *Policija i sigurnost*, 22(1), 26-41.
- O'Connell, R. (2003). *A typology of child cyberexploitation and online grooming practices*. Cyberspace Research Unit, University of Central Lancashire.
- Oliver, R. u Kovčo, Vukadin, I. (ur.) (2018). *Seksualno zlostavljanje i iskorištavanje djece*. Edukacijsko-Rehabilitacijski fakultet.
- Oliver, B. E. (2007). Preventing female-perpetrated sexual abuse. *Trauma, Violence & Abuse*, 8(1), 19-32
- Papalia, N., Mann, E., & Ogloff, J. R. (2021). Child sexual abuse and risk of revictimization: Impact of child demographics, sexual abuse characteristics, and psychiatric disorders. *Child maltreatment*, 26(1), 74-86.
- Plummer, M., & Cossins, A. (2018). The cycle of abuse: When victims become offenders. *Trauma, Violence, & Abuse*, 19(3), 286-304.
- Plunkett, A., O'Toole, B., Swanston, H., Oates, R. K., Shrimpton, S., & Parkinson, P. (2001). Suicide risk following child sexual abuse. *Ambulatory Pediatrics*, 1(5), 262-266.
- Pulverman, C. S., & Meston, C. M. (2020). Sexual dysfunction in women with a history of childhood sexual abuse: The role of sexual shame. *Psychological trauma: theory, research, practice, and policy*, 12(3), 291.
- Putnam, F. W. (2003). Ten-year research update review: Child sexual abuse. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 42(3), 269-278.
- Rajter, M. (2019). Razlike u jednogodišnjoj prevalenciji roditeljskog nasilja prema samoiskazu adolescenata u 2011. i 2017. godini. *Ljetopis socijalnog rada*, 26(1), 5-37.

- Read, J., McGregor, K., Coggan, C., & Thomas, D. R. (2006). Mental health services and sexual abuse: the need for staff training. *Journal of trauma & dissociation*, 7(1), 33-50.
- Roje Đapić, M., Buljan Flander, G., & Prijatelj, K. (2020). Children behind closed doors due to COVID-19 isolation: Abuse, neglect and domestic violence. *Archives of Psychiatry Research: An International Journal of Psychiatry and Related Sciences*, 56(2), 181-192.
- Sedlak, A. J., Mettenburg, J., Basena, M., Peta, I., McPherson, K., & Greene, A. (2010). Fourth national incidence study of child abuse and neglect (NIS-4). *Washington, DC: US Department of Health and Human Services*, 9, 2010.
- Seto, M. C. (2009). Pedophilia. *Annual Review of Clinical Psychology*, 5, 391-407.
- Socarides, C. W. (2004). *A psychoanalytic classification of the paedophilias: two clinical illustrations*.
- Soloff, P. H., Lynch, K. G., & Kelly, T. M. (2002). Childhood abuse as a risk factor for suicidal behavior in borderline personality disorder. *Journal of personality disorders*, 16(3), 201-214.
- Somer, E., & Szwarcberg, S. (2001). Variables in delayed disclosure of childhood sexual abuse. *American Journal of Orthopsychiatry*, 71(3), 332-341.
- Stoltenborgh, M., Van Ijzendoorn, M. H., Euser, E. M., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2011). A global perspective on child sexual abuse: meta-analysis of prevalence around the world. *Child maltreatment*, 16(2), 79-101.
- Škrtić, D. (2013). Mamljenje djeteta za zadovoljenje spolnih potreba uporabom informacijsko-komunikacijske tehnologije. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 34(2), 1139-1170.
- UNICEF (2015). *Analiza stanja prava djece u Hrvatskoj*. Preuzeto s: https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2015/09/Sitan-Prava-djece-10_14-FIN-1.pdf, s (Pristupljeno 25.11.2021.)
- UNICEF (2017). *Konvencija o pravima djeteta*. Preuzeto s: https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2017/05/Konvencija_20o_20pravima_20djeteta_full.pdf (Pristupljeno 25.11.2021.)
- U.S. Department of Justice (2016). *Grooming Office*. Preuzeto s: <https://www.justice.vic.gov.au/safer-communities/protecting-children-and-families/grooming-offence> (Pristupljeno 23.4.2020.)
- Ullman, S. E., & Brecklin, L. R. (2002). Sexual assault history and suicidal behavior in a national sample of women. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 32(2), 117-130.

- Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH (2014). *Protokol o postupanju u slučaju seksualnog nasilja*. Preuzeto s: <http://dzkkz.hr/documents/Protokol%20u%20slucaju%20seksulanog%20nasilja.pdf> (Pristupljeno 23.4.2020.)
- Vagi, K. J., Rothman, E. F., Latzman, N. E., Tharp, A. T., Hall, D. M., & Breiding, M. J. (2013). Beyond correlates: A review of risk and protective factors for adolescent dating violence perpetration. *Journal of youth and adolescence*, 42(4), 633-649.
- van Dam, C. (2001). *Identifying Child Molesters: Preventing Child Sexual Abuse by Recognizing the Patterns of the Offenders*. Binghamton, NY: Haworth Maltreatment and Trauma Press/The Haworth Press, Inc.
- Van Dam, D. S., van Nierop, M., Viechtbauer, W., Velthorst, E., van Winkel, R., Bruggeman, R., ... & Myin-Germeys, I. (2015). Childhood abuse and neglect in relation to the presence and persistence of psychotic and depressive symptomatology. *Psychological medicine*, 45(7), 1363-1377.
- Vejmelka, L., & Jurinić, J. (2020). Terminologija i konceptualizacija seksualnog iskorištavanja djece na internetu. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 28(1), 95-114.
- Vijeće Europe (2017). *One in Five*. Preuzeto s: <https://www.coe.int/t/dg3/children/1in5.asp> (Pristupljeno 24.4.2020.)
- Villacampa, C. (2017). Teen sexting: Prevalence, characteristics and legal treatment. *International Journal of Law, Crime and Justice*, 49, 10-21.
- Vlada RH (2014). *Nacionalna strategija za prava djece u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2014. do 2020. godine*. Preuzeto s: <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages/ZPPI/Strategije%20-%20OGP/socijalna%20politika/NACIONALNA%20STRATEGIJA%20ZA%20PRAVA%20DJECE%20U%20RHZA%20RAZDOBLJE%20OD%202014.%20DO%202020.%20GODINE%5B1%5D.pdf> (Pristupljeno 20.4.2020.)
- Vranić, A., Karlović, A., Gabelica, D. (2002). Incidencija zlostavljanosti u djetinjstvu na uzorku studenata zagrebačkih fakulteta. *Suvremena psihologija*, 5(1), 53-68.
- Ward, T. & Hudson, S. M. (2001). Finkelhor's precondition model of child sexual abuse: A critique. *Psychology, Crime and Law*, 7, 291-307.
- Warner, M. (2000). *The trouble with normal: Sex, politics, and the ethics of queer life*. Harvard University Press.
- Weisskirch, R. S., & Delevi, R. (2011). "Sexting" and adult attachment. *Computers in Human Behavior*, 27, 1697-1701.

- Wilson, D. C., & Silverman, I. (2002). *Innocence betrayed: Paedophilia, the media and society*. Polity.
- Wittes, B., Poplin, C., Jurecic, Q., & Spera, C. (2016). *Sextortion: Cybersecurity, teenagers, and remote sexual assault*. Center for Technology at Brookings.
- Wolak, J., Finkelhor, D., Walsh, W., & Treitman, L. (2018). Sextortion of minors: Characteristics and dynamics. *Journal of Adolescent Health*, 62(1), 72-79.
- Wolak, J., Finkelhor, D., Walsh, W., Treitman, L. (2018). Sextortion of Minors: Characteristics and Dynamics. *Journal of Adolescent Health*, 62(1), 72-79.
- World Health Organization (2006). *World Health Report. Working together for health*. Geneva: WHO.
- World Health Organization (2012). *Sexual Violence*. Geneva: WHO.
- World Health Organization (2019). *Child Abuse and Neglect*. Preuzeto s: <https://www.who.int/> (7.9.2020.)
- World Health Organization (2020). *Child Maltreatment*. Preuzeto s: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment> (Pristupljeno 25.11.2021.)